

בירור יהדות לנישואין ולקהילה

הרב חיים בריסק

- א. מבוא
- ב. "כל המשפחות בחזקת כשרות" – בירור הסוגיה בדברי חז"ל
- ג. הטוען "יהודי אני" – האם נאמן ולמה – שיטת תוספות, ר"ש וסיעתם
- ד. האם בכל מקרה נצרכת בדיקה?
- ה. שיטת הרמב"ם
- ו. שיטת הרמ"ה ורש"י – כשרות משפחה שאינה ידועה
- ז. הכרעה להלכה בדברי האחרונים והפוסקים
- ח. האם האדם נאמן רק על סמך טענתו או שיש צורך שגם ישמור תורה ומצוות?
מה הדין בימינו?
- ט. האם גם בימינו יש תוקף לחזקת הכשרות ולסברות של הנאמנות לטוען "ישראל אני"?
- י. סיכום ומסקנות מעשיות

א. מבוא

נושא בירור יהדות ליוחסין, כאשר זוג רוצה לבוא בברית הנישואין כדת משה וישראל, עומד לא פעם בקדמת הבמה של הדיונים והפולמוסים בחברה הישראלית ונידון בפורומים שונים הן החברתיים הן הפוליטיים. למעשה, מדובר בנושא רחב הרבה יותר משאלת בירור היהדות לצורך הנישואין. כל רב קהילה וכל גבאי בית כנסת בארץ ובתפוצות מתמודד עם הנושא במפגשו עם אדם שאינו מבאי בית הכנסת הקבועים או עם חבר קהילה חדש, במיוחד אם הוא בא ממדינה או נמצא בארץ שיש בה תופעה רחבה של נישואי תערובת. מיהו יהודי? את מי הוא רשאי לעלות לתורה? למי לחגוג בר מצווה או למול את בניו? בחוץ לארץ, במקומות שאין בהם מערכת מסודרת של רישום לנישואין ובירורי יהדות, מצטרפת גם השאלה למי לערוך חופה וקידושין.

כיצד נפתור את השאלות הללו? כיצד נכריע מי הוא הכשר בין המבקשים לבוא בקהל? מהי הבדיקה הדרושה? מה נחפש כהוכחה ליהדות? האם ניתן להסתפק באמירתו של האדם המעיד על עצמו שהוא יהודי או שנצטרך לחקור אחר יהדותו בדרכים קפדניות יותר? האם ישנו שוני בין התחומים – בין שאלת היוחסין לצורך נישואין לבין שאלת היהדות לצורך תחומים אחרים בקהילה?

במאמר זה ננסה לענות על השאלות שהעלינו ולעשות בהן סדר. תחילה נתייחס ליסודות הדין של חזקת הכשרות של האדם ונאמנותו להעיד על יהדותו, להשלכותיה והיבטיה של החזקה הזאת וגם לכל מה שיכול לערער עליה ולפגוע בה. נוסף על כך נבין את ההלכה שהוכרעה בפוסקים, ולבסוף נגיע גם לביאורה לאור המציאות העדכנית לימינו. כמובן, נסיים בסיכום המתייחס לתחומים שונים שבהם אנו נזקקים לשאלת בירור היהדות.

ב. "כל המשפחות בחזקת כשרות" – בירור הסוגיה בדברי חז"ל

פסק השולחן ערוך שכל המשפחות בחזקת כשרות, כלומר לכל מי שבא לפנינו ואומר שהוא יהודי יש חזקה בסיסית הקובעת שמן הסתם אין לחשוש לכשרותו של האדם הזה כל עוד אין ראיה או חשד סביר לכך. משמעות הדברים היא שבעניין הזה אנו סומכים על החזקה הקובעת שכל אדם העומד לפנינו ומצהיר שהוא יהודי כשר, אין לנו להטיל כל דופי בדבריו ועלינו להתייחס אליו כיהודי הכשר לבוא בקהל ה' לכל דבר ועניין. אילולי חזקה זו, היינו חייבים לחקור כל אדם ואדם עד לשלילה מוחלטת של כל חשש פסול ביהדותו או בכשרותו לבוא בקהל.

על מה מבוססת חזקה זו? מה יסודה וכיצד היא פועלת? נתחיל את עיוננו בבירור החזקה "כל המשפחות בחזקת כשרות" מדברי חז"ל, כפי שהיא משתקפת בגמרא במקומות שונים.

המקור העיקרי לחזקה זו הוא בסוגיית הגמרא במסכת קידושין. במשנה שם נאמר: "עשרה יוחסין עלו מבבל". המשנה קובעת כי אנו מקבלים את העולים הללו, שמן הסתם יש בתוכם גם פסולי קהל, כיהודים כשרים. בהמשך המשנה מגבילה את הדין ואומרת שהוא בר תוקף רק בבבל ולא בשאר הארצות. ברם, אומרת הגמרא שאלו דברי רבי מאיר, ואילו לדברי חכמים כל הארצות בחזקת כשרות הן עומדות. דברים דומים אנו מוציאים בהמשך המסכת על דברי המשנה: "נושא אשה... צריך לבדוק אחריה ארבע אמהות...". גם שם טוענת הגמרא למסקנה שאלו דברי רבי מאיר, בעוד חכמים אומרים שכל המשפחות בחזקת כשרות הן עומדות. על סמך זה כתב הרמב"ם שכל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהן לכתחילה. וכך פסקו ראשונים

רבים ובהם הר"ן, הרא"ש והרשב"א, וכך עולה מדברי הרי"ף שהשמיט את המשנה בעניין חובת בדיקת האימהות. והעידו הר"ן והרשב"א: "מעשים בכל יום שמשיאין אשה בכל מקום, אף על פי שאין מכירין אותן, ומחזיקין אותן בחזקת ישראל כשר".

מדברי הגמרא והראשונים הללו עולה שיפה כוחה של החזקה הנזכרת להעניק לאדם חזקת כשרות לבוא בקהל ולא לחשוש לאפשרות פסול, כגון ממזרות או שתוקי ובדומה לזה. אבל ניתן להבין את דברי הגמרא והראשונים הבנה עמוקה יותר – על פי דבריהם נוכל להעניק לאדם, שאין לנו כל היכרות עמו, חזקת יהדות, ולהאמין לטענתו שהוא יהודי וזה ללא כל בדיקה נוספת. רק לאור הבנה זו ניתן להבין מעשה מוזר על אודות גוי שהתחזה ליהודי, כמבואר בגמרא בפסחים, שמהווה לרבים מן הראשונים – כפי שנראה בהמשך – ראייה חזקה בסוגייתנו. הגמרא מספרת:

ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, אמר: כתיב "כל בן נכר לא יאכל בו", "כל ערל לא יאכל בו", ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי!

הגמרא מספרת שהיה גוי אחד שהסתובב בירושלים, נכנס למקדש ואכל מן הפסחים ואיש לא חשד בו, כי הוחזק בעיניהם כיהודי. לאחר שעזב את ירושלים התגאה בכך שהצליח לרמות את היהודים. רבי יהודה בן בתירא פעל בתחבולה כדי לגלות פרצופו האמיתי של אותו גוי ברבים.

אמר רבי יהודה בן בתירא: מי ספו לך באליה? אמר ליה: לא. כי סלקת להתם אימא להו ספו לי מאליה. כי סליק, אמר להו: מאליה ספו לי. אמרו ליה: אליה לגבוה סלקא... מאן אמר לך הכי? אמר להו: רבי יהודה בן בתירא, אמרו: מאי האי דקמן? בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא וקטלוהו.

רק בגלל הרמז שנתן רבי יהודה בן בתירא בדקו אחרי אותו גוי ובאמת גילו שלא מבני ישראל הוא והוציאווהו להורג. והנה לפנינו הוכחה ברורה שכל מי שבא לפנינו ומציג את עצמו כיהודי, חובה עלינו לקבלו בלי בדיקה ואימות דבריו.

ראיה נוספת לכך שאין בודקים אדם המכריז על עצמו כיהודי, אנו מוציאים בגמרא ביבמות המספרת על אדם שאביו נוכרי ואמו יהודייה שלא צלח בניסיונותיו למצוא לעצמו בת זוג עקב פגם ביוחסין לאור היותו בן לאינו יהודי. הגמרא מספרת שחכמים המליצו לו או לשאת אחת כמוהו או ללכת למקום שבו איש אינו מכיר אותו ואת הפגם שבייחוסו, ואולי שם יתמזל מזלו לשאת אישה מיוחסת. הרי לפנינו הוכחה ברורה שאין בודקים גם אחרי אדם שמשפחתו והוא אינם מוכרים במקום שבו הוא מציג את עצמו כיהודי, אחרת מה התועלת בעצת חכמים.

אפשר לצרף עוד ראייה מהמשך הגמרא ביבמות:

מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה, ואמר לו: נתגיירתי ביני לבין עצמי, א"ל רבי יהודה: יש לך עדים? אמר ליה: לאו. יש לך בנים? א"ל: הן. א"ל: נאמן אתה לפסול את עצמך, ואי אתה נאמן לפסול את בניך.

מדברי הגמרא עולה שלפני שהודה אותו הגר שלא התגייר בפני שום בית דין (ולכן גיורו פסול), אלא הכריז על עצמו כגר, היה מוחזק כיהודי כשר לכל דבר ועניין וללא כל בדיקה. יתרה מזאת, ילדיו ממשיכים ליהנות מאותה החזקה, שקדמה להודעת אביהם, גם לאחריה. וכך כתבו התוספות שאכן מדברי הגמרא האלה משמע שעד שבא אותו גר, הוא ובניו היו בחזקת כשרות אף שאיש לא הכיר אותם.

אלו הן הסוגיות המרכזיות בדברי חז"ל שעוסקות בשאלתנו. עתה נפנה לליבון דברי הראשונים, שיטותיהם ומה עומד ביסוד סברתם ופסיקתם למעשה.

ג. הטוען "יהודי אני" – האם נאמן ולמה – שיטת תוספות, רא"ש וסיעתם

רבינו תם בדבריו בספר הישר שהובאו גם בתוספות מבאר את הדין של נאמנות האדם לטוען "יהודי אני", שבמקום שיש רוב ישראל נאמן האדם באמירתו, כי אנו תולים שהוא מן הרוב, בדיוק כמו באותו המעשה על גוי שאכל פסחים בירושלים. ברם, לכאורה, לא ניתן ללמוד מאותה הסוגיה דין כללי לכל מקום ולכל מצב, כיוון שהסוגיה בפסחים דנה בזמן מסוים ובמקום מסוים – בירושלים בזמן עלייה לרגל – כשרוב המצויים שם היו מישראל. לכן במקומות שאין בהם רוב ישראל או בחוץ לארץ, לכאורה אין לחזקה זו כל תוקף.

מאידך גיסא נוכל ללמוד ולהוכיח זאת מן הסוגיה ביבמות המספרת על בן נוכרי ויהודייה שבא לפני רב וקיבל עצה ללכת למקום אחר שבו ייתכן שישיאו לו אישה ששני הוריה מישראל. מהגמרא שם אנו למדים שגם במציאות שלא בזמן בית המקדש בעת עלייה לרגל יש נאמנות לטוען ליהדותו גם ללא בדיקה כלשהי. אחרת מה עצה יש בהליכה למקום שלא מכירים אותו? ראייה נוספת אנו מוצאים בדברי הגמרא בהמשכה של מסכת יבמות על אותו הגר שטען שהתגייר בינו לבין עצמו, ונפסק שרק הוא נפסל משום שזו נפשיה חתיכה דאיסורא, אך לא פסל את בניו. ומהמקרה ההוא עולה, שלולי דבריו היה נאמן בטענה "ישראל אני".

למסקנה מדברי רבנו תם עולה שרק במקום שהטוען כבר היה מוחזק מקודם כנוכרי, אינו נאמן לומר שהוא התגייר ועתה הוא ישראל ובכך לסתור חזקת גויות שיש לו. אבל ללא חזקת גויותו לפני כן, יש לו נאמנות. לפיכך אדם שאין לנו כל ידיעה

מוקדמת אם הוא ישראל או גוי, דהיינו שאין לו חזקת גויות מוקדמת, נאמן במיגו בטענתו שהתגייר בפני בית דין פלוני, שהרי יכול לטעון שהוא יהודי, וגם היה נאמן. מדברי רבינו תם אנו למדים שלאדם שאומר שהוא יהודי יש נאמנות ללא בדיקה נוספת והיא בנויה על דין רוב. מהו אותו ה"רוב"? האם הדין מוגבל רק לארץ ישראל או שיש לו תוקף גם בחו"ל? האם הדין פועל רק במקום שיש רוב ישראל או לאו דווקא?

תוספות ביבמות חוזרים על יסוד המיגו של רבנו תם, כפי שהבאנו לעיל, וגם מבארים אליבא דרבנו תם שאין צורך ברוב ישראל באותו מקום, כפי שמשמע לכאורה מהסוגיה בפסחים על אותו גוי שהסתובב בירושלים, אלא די לנו גם ברוב אחר: כשרוב הבאים לפנינו בטענה "יהודי אני" הם אכן מישראל. כך גם עולה מדברי הרא"ש ביבמות שם:

וכי תימא היינו באתרא דרובא ישראל, אם כן אנן נמי נסמוך אהא דרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם.

כוונת הרא"ש, שגם ממקרה של רבי יהודה עם אותו גר שבא לפניו, לא ניתן להוכיח, כיוון שרבי יהודה היה בארץ ישראל, לכן גם בסוגיה הזאת היינו אומרים שמדובר במקום ובמצב של רוב ישראל המצויים שם. אם כן, איך נאמין לאלה שבאו מחו"ל ושם יש רוב גויים? תירץ הרא"ש שהרוב שדיברנו עליו הוא רוב של הבאים לפנינו ומצהירים על יהדותם.

את הכיוון הזה המשיך גם הר"ן:

ואנא אכילנא משופרי שופרי. מהא משמע דמי שבא לפנינו ואמר ישראל אני נאמן ואינו צריך ראיה. ולא תימא דווקא כי הכא דרובא ישראל נינהו, אלא אפילו בחוצה לארץ דלאו רובא ישראל [נינהו] נאמן. וראיה לדבר מדאמרינן בפרק החולץ דרב מכשיר בגוי הבא על בת ישראל, אמר ליה להווא זיל גלי או נסיב בת מחנך. והתם חוצה לארץ הוה, דבבל הוה.

אמנם, הר"ן, בשונה מהתוספות ותוספות רא"ש, לא הזכיר את העניין של רוב הבאים לפנינו ואומרים "ישראל אני" נאמנים. אך כראיה הביא את המעשה של רב על אותו בן נוכרי ויהודייה שהתרחש בבבל, דבר המוכיח שאליבא דר"ן גם בחו"ל יש תוקף לנאמנות זו. לאור עובדה זו, כיוון שהנאמנות גם לשיטת הר"ן פועלת מדין רוב, כאשר באותו מקום שעליו דנה הסוגיה אין רוב ישראל, חייבים לומר שהרוב כאן הוא רוב הבאים לפנינו.

גם רבינו דוד בפסחים שם כתב כדברי הר"ן, ומשמע מדבריו שעיקר הראיה אכן מההוא דאתא לקמיה דרב, אך גם הוא לא הזכיר את סברתם של התוספות ותוספות רא"ש שהנאמנות בנויה על כך שרוב הבאים לפנינו ואומרים "ישראל אני" יהודים הם.

עוד ראשונים רבים, ובהם הרשב"א, הריטב"א ביבמות שם והרמב"ן, פירשו את הדברים כך ונקטו לדינא שהבא וטוען שהוא ישראל נאמן, אלא אם כן הוחזק מקודם כגוי. וכך הוא לשון הרשב"א ביבמות שם:

הסכימו כל המפרשים דוקא במוחזק לן בגוי ובא ואמר נתגיירתי, אבל במי שלא נודע ובא ואמר גוי הייתי ונתגיירתי נאמן, משום מיגו דאילו אמר ישראל אני...

מדבריו עולה שלכל המפרשים פשוט הדבר, שאם אין לנו חזקה מוקדמת שהיה גוי, כל אדם הטוען שהוא יהודי נאמן!

וכבר ביארנו שלפי התוספות, תוספות רא"ש וגם, במובן מסוים, הר"ן ורבינו דוד, הנאמנות בנויה על דין רוב, שלפי אותם הראשונים, כאשר תוספות והרא"ש אומרים זאת בפירוש, אין צורך ברוב הנמצאים ודי לנו ברוב הבאים לפנינו בטענה "ישראל אני" שהם יהודים. עתה נראה הסבר אחר לנאמנות הזאת.

אף הריטב"א הביא ראייה מהגמרא בפסחים, אך העלה כיוון אחר לנאמנותו של הטוען שהוא יהודי. הוא בונה אותה על יסוד הדין "מילתא דעביד לאיגלויי לא משקרי אינשי". וז"ל:

דהכא מיירי בדמוחזק לן שהוא גוי, הא לאו הכי כל שבא ואמר ישראל אני או גר אני נאמן וסומכים עליו לכל דבר דמילתא דעבידא לאיגלויי היא ולא משקר וכן מעשים בכל יום.

כוונת דבריו שאנו סומכים על סברה זו להאמינו שהוא ישראל, אף שברור לנו שיש גם מי שיכול לבוא ולטעון שהוא יהודי, כשלמעשה דבריו שקר, כפי שמבואר בגמרא בפסחים, אך בפשטות סומכים על טענתו כל עוד היא לא נסתרה. דברים אלו הביא גם נימוקי יוסף וגם הוא ביסס את הסברה לנאמנות על הדין "מילתא דעביד לאיגלויי" וסמך על עדותם של הראשונים שכך נוהגים למעשה ומאמינים לאמירת האדם שהוא יהודי גם ללא בדיקה.

בעניין מילתא דעביד לאיגלויי יש מקום להעיר הערה כללית על עצם יסודות הנאמנות המבוססת על הטענה הזאת, אך לא נרחיב בה מעבר לאזכור קטן מחמת קוצר היריעה, אף שדיון זה מרתק כשלעצמו. יש מן האחרונים שטענו שביסוד

הדין "מילתא דעביד לאיגלווי לא משקרי אינשי" נמצא דין רוב – רוב האנשים אינם משקרים בדבר העשוי להתגלות. ישנם אף פוסקים שדנו בעצם הדבר שעשוי להתגלות וטענתם היא שסברת "מילתא דעביד לאיגלווי" שייכת דווקא במפורסם לכול ועתיד להתגלות בוודאי ובקרוב.

נמשיך בביאור יסודות נאמנותו של האדם להעיד על עצמו שהוא יהודי. בפסקי דין רבניים בשם הראשונים עולה עוד כיוון לנאמנות הטוען "ישראל אני", שהיא בנויה על דין חזקה. הכוונה לפי דעה זו, שנאמנות האדם האומר "יהודי אני" בנויה על כך שנוכרי לעולם לא יציג את עצמו כיהודי, ואם בא אדם וטוען שהוא יהודי, חזקה עליו שהוא אכן מישראל.

אם נסכם דברינו עד כה, מצינו כמה נימוקים להלכה של נאמנות הטוען "ישראל אני":

1. יש מן הראשונים שכתבו שההלכה הזאת נובעת מדין רוב, כשחלקם הסבירו שאין צורך ברוב ישראל במקום מסוים, אלא הרוב הנדרש הוא רוב הבאים לפנינו.
2. חלק מהראשונים ביססו את הנאמנות על הסברה "מילתא דעביד לאיגלווי לא משקרי אינשי".
3. הכיוון השלישי הוא חזקה של חוסר סבירות שגוי יציג את עצמו כיהודי.

התובנות הללו ישמשו אותנו בהמשך, כשנפגיש את היסודות ההלכתיים שלמדנו ושעוד נלמד עם המציאות של ימינו, ונדון אם החזקות והסברות עדיין עומדות בתוקפן וחזקתן. אך בינתיים נמשיך בחקירתנו אחר שיטות הראשונים ופסיקותיהם.

ד. האם בכל מקרה נצרכת בדיקה?

עד כה ביארנו את יסודות הנאמנות של הטוען "ישראל אני" ומקורות הדין לחזקה "כל המשפחות בחזקת כשרות", מכאן עלינו להתעמק ולברר אם ביסוד הדין ישנה דרישה לברר ולבדוק, וגם אם יש הבדל בין תחומים שונים שבהם אנו נדרשים לשאלת בירור היהדות, ובחלקם בסופו של דבר אולי אכן נזדקק לבדיקה ולהוכחות.

מדברי הגמרא ביבמות על אותו בן נוכרי ויהודייה שקיבל עצה "זיל גלי ונסיב", משמע ששיאו לו אישה ללא כל בדיקה ובירור אחר ייחוסו. ואכן ראשונים רבים הקשו היאך ישיאו לאותו אדם אישה מיוחסת, הרי אנו זקוקים לראיה שהוא אדם כשר?! שלושה תירוצים מעלה תוספות רא"ש:

וא"ת והיאך יתנו לו מיוחסת והא בעי ראייה כדאמרין בפ"ב דכתובות מעלין מתרומה ליוחסין, וי"ל הני מילי להשיא בתו לכהן העובד ע"ג המזבח, או

אי נמי התם מיירי דנפק עליה קלא דפסיל, אי נמי ההיא כרבי מאיר אבל חכמים אומרים כל המשפחות בחזקת כשרות הן.

מתוך הדברים עולה בבירור, שבמקום שלא יצא עליו שם פסול, בוודאי משיאים לו אישה כשרה בסתם ללא כל בדיקה והבאת ראיה. אמנם ישנו הבדל בין התירוצים הללו. לפי התירוץ הראשון אנו נזדקק לראיה והוכחה אך ורק לעניין יוחסין של הכהונה, כאשר לעניין קבלת הטוען "ישראל אני" לא נדרוש זאת. לעומת זאת, לפי התירוץ השלישי, למעשה אנו דנים במחלוקת תנאים, כאשר אליבא דרבי מאיר גם הטוען "יהודי אני" יצטרך להביא ראיה לדבריו, וחכמים חולקים וטוענים שאין כל צורך בכך.

יש להעיר שלמעשה רבי מאיר וחכמים נחלקו בעניין פסולי קהל, כגון ממזרות וכד', ומתוך כך שתוספות רא"ש מביא את מחלוקתם בהקשר חשש להיות האדם לא יהודי, משמע שגם בדין זה אנו פוסקים כחכמים ולא מצריכים כל בדיקה. כך כתב גם הריטב"א שם, ומשמע מדבריו שסומכים על הטענה בלא כל בדיקה גם כדי להשיא אישה.

למעשה רבים מן הראשונים קבעו להלכה שאנו מאמינים לטוען "ישראל אני" גם ללא שום בדיקה או ראיה. כך כתב הרשב"א על אודות יהודי או יהודייה שבאו מארץ רחוקה ועומדים בחזקת יהודים כשרים ומקיימים מצוות, שאין צורך לבדוק אחריהם ולא נדרוש מהם להביא ראיה ליהדותם. גם בחידושי בכתובות העיד הרשב"א:

ומעשים בכל יום שמשיאין נשים לכל אדם, בכל מקום, בחזקת שהוא ישראל וכשר.

גם הר"ן בכתובות כתב עדות דומה:

למאי נחוש... הא קיימא לן כרבנן דאמרי כל המשפחות בחזקת כשרות עומדות... ולא חיישינן שמא פסול או עובד כוכבים הוא... ומעשים בכל יום שמשיאין אישה בכל מקום אף על פי שאין אנו מכירים אותו ומחזיקים אותו בחזקת ישראל כשר.

אותה עדות אנו מוציאים גם בדבריו של הסמ"ג, שהיא גם משמשת אותנו לעניין הכללי שלנו מלבד שאלת הנישואין – שאלת נאמנות האדם לטעון שהוא ישראל לכל עניין יהודי או קהילתי:

מעשים בכל יום שאורחים באים ואין בודקין אחריהם, ושותים אנו עמהם יין ואוכלים משחיתתם.

התמונה המתקבלת עד כה היא שכל הטוען "יהודי אני" נאמן ללא כל צורך בבדיקה או בהבאת ראיה לדבריו. יתרה מזאת, הראשונים מעידים שכך הוא המנהג הפשוט והמקובל לדינא. מכאן נפנה לעיון בשיטת הרמב"ם, הדורשת מהטוען ליהדותו בימינו ובחוץ לארץ להביא ראיה לדבריו, וזה משום מעלה ביוחסין.

ה. שיטת הרמב"ם

לאחר שסקר הרמב"ם בהרחבה את דיני פסולי קהל ופסולי כהונה קבע:

כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהן לכתחילה.

קרי לשיטת הרמב"ם אין שום צורך בבדיקות וראיות לכשרות האדם בכל הקשור לפסולי קהל כי כל המשפחות בחזקת כשרות. ברם, לא התבאר מהי שיטתו לגבי אדם יחידי שאין אנו מכירים את משפחתו והוא בא לפנינו וטוען שהוא יהודי. את הנקודה הזאת עלינו לברר, ונתחיל מהתייחסותו של הרמב"ם לסוגיית גר שבא וטוען שהתגייר בבית דין פלוני כפי שמובא ביבמות. בנושא הזה פוסק הרמב"ם:

בא ואמר נתגיירתי בבית דינו של פלוני והטבילני, אינו נאמן לבא בקהל עד שיביא עדים.

ביאר המגיד משנה, לאחר ציון מקורו של הרמב"ם בסוגיה ביבמות, שמדובר במקרה שהיה ידוע לנו עוד לפני כן על גוינותו של אותו האדם, ולכן אין לו טענת מיגו שיכול לומר "ישראל מלידה אני" והיינו מאמינים לו. מגיד משנה ציין שזו דעתם של רוב המפרשים, וזו היא גם שיטתו של הרמב"ם. הדברים הללו מתייחסים למעשה להמשך דברי הרמב"ם:

אבל מי שבא ואמר שהיה עכו"ם ונתגייר בבית דין – נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר.

ופה הזכיר המגיד משנה שוב את החילוק שהבאנו למעלה:

זהו החילוק שהזכרתי למעלה בשם רוב המפרשים... דכי אמרינן צריך להביא ראיה הני מילי בידוע שהיה עכו"ם מעיקרו ואי לא אין צריך שהפה שאסר הוא הפה שהתיר ונפקא להו משום דודאי כל אדם שאומר ישראל אני אין בודקין אחריו וכדמוכח ההוא עובדא בפרק קמא דפסחים (דף ג' ע"ב) דהוא עכו"ם דהוה סליק לירושלים והוה קא אכיל פסחים בחזקת ישראל וכיון שכן נאמן מדין מגו וכ"כ הרמב"ן והרשב"א ז"ל...

עד כה מצטיירת לנו תמונה שהרמב"ם רואה את הדברים עין בעין עם כל הראשונים שראינו עד כה. לפיכך ממה שלמדנו יוצא שגם אליבא דהרמב"ם מי שבא ומעיד על עצמו שהוא יהודי, אף על פי שאין אנו מכירים לא אותו ולא את משפחתו, נאמן בטענתו. כמו כן, הרמב"ם סובר שגם גר, שלא ידענו על עברו כנוכרי, הטוען שהתגייר בבית דין פלוני, נאמן על סמך דין מיגו, שאילו היה רוצה לשקר היה אומר תחילה שהוא ישראל והיה נאמן. רק מי שידענו עליו שהיה גוי ועתה טוען שהתגייר, אינו נאמן.

ברם, כשאנו ממשיכים לעיין בהמשך דבריו של הרמב"ם באותה ההלכה, התמונה מתהפכת - הרמב"ם מגביל את דבריו:

במה דברים אמורים? בארץ ישראל ובאותן הימים שחזקת הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוזה לארץ צריך להביא ראיה ואח"כ ישא ישראלית, ואני אומר שזו מעלה ביוחסין.

גם המגיד משנה מדגיש את ההגבלה שהרמב"ם החמיר, ככל הנראה לפי הבנתו בסוגיה בפסחים על אותו גוי שהתחזה ליהודי, שאף על פי שהטוען שהוא יהודי או התגייר - נאמן, בחוץ לארץ אין משיאין אותו ללא ראיה לדבריו. הרי לפנינו מחלוקת הרמב"ם ושאר הפוסקים שראינו לפני זה - גם בהבנת הסוגיה בפסחים וגם לדינא. האם באמת הרמב"ם חולק על כל הראשונים שהדין המבואר בחז"ל של נאמנות אינו תקף בימינו?

לפני שנמשיך בעיוננו בשיטת הרמב"ם ונחפש תשובה לשאלתנו, חשוב להאיר שתי נקודות בדברי הרמב"ם. יש מי שהעיר שיש לדייק מלשון הרמב"ם שעיקר החילוק הוא לא בין ארץ ישראל לחוץ לארץ, אלא בין מקום שחזקה עליו שרוב ישראל בו לבין מקום שחזקה עליו שרוב הנמצאים בו אינם יהודים. לפיכך, לכאורה, אם בימינו יש מקום בארץ או אפילו בחו"ל שבו רוב התושבים מישראל, ניתן לנהוג על פי עיקר הדין של הנאמנות. נקודה נוספת עולה מדברי הלבוש שעיקר ההקפדה לגבי הצורך בבדיקה והבאת ראיה לטענה "יהודי אני" נדרשת דווקא בשאלת הנישואין, כאשר בשאר הדברים - צירוף למניין, עלייה לתורה וכד' - אין להקפיד על החמרה זו, ובנושאים הללו הכול נשאר כעיקר הדין: הטוען שהוא מישראל נאמן בטענתו ללא כל צורך בבדיקה כלשהי או בהבאת ראיה לדבריו. הדין כך מכיוון שבעניין הנישואין מדובר בחומרא בעקבות המעלה המיוחדת ביוחסין.

נחזור לשאלתנו – האם הרמב"ם חולק על כל הראשונים ומצריך בדיקה וראיה למי שטוען שהוא יהודי, כאשר איננו מכירים אותו ואת משפחתו? במילים אחרות: מה היקפה של ההגבלה שהזכיר הרמב"ם בעקבות המעלה שביוחסין?

המגיד משנה מסתפק בדיוק בשאלה זו. בתירוצו הראשון הרחיב הרב המגיד את ההגבלה לא רק על הדין של גר הטוען שהתגייר בבית דין פלוני, אלא גם למי שבא וטוען שהוא ישראל, שאין לו נאמנות בחוץ לארץ (או אפילו בארץ במקום שאין רוב ישראל, כפי שדייקנו למעלה) בגלל אותה המעלה ביוחסין. היסוד לכך הוא כי יש חוסר היגיון בכך שנאמין למי שטוען שהוא יהודי מלידה ולא נאמין למי שטוען שהתגייר כדין על פי טענת מיגו. הרי אם הטוען שהוא יהודי נאמן תמיד, מה מפריע לאדם לשקר ולומר במקום "התגיירתי בבית דין פלוני", "יהודי אני" ואז לא יצטרך להביא כל ראיה לדבריו!?

אם נקבל הבנה זו, יוצא שאכן הרמב"ם חולק על כל הראשונים שהזכרנו את שיטותיהם לעיל, ולשיטתו עקב המעלה ביוחסין, במקום שאין רוב ישראל, אין נאמנות לטוען שהוא יהודי. ברם, המגיד משנה עצמו התקשה בפירוש הזה בדברי הרמב"ם. הרי, כפי שכבר למדנו, שיטתם של חכמים, בניגוד לשיטתו של רבי מאיר, היא שכל המשפחות בחזקת כשרות, וההלכה נפסקה כמותם. גם הרמב"ם עצמו, כפי שהבאנו למעלה, סתם דבריו כמותם ללא כל הגבלה וללא כל חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ ובין מקום שרוב ישראל בו לבין מקום שרובו נוכרים. לכן, כדי ליישב את הקושי מציע מגיד משנה לחלק בין אדם פרטי לא מוכר – לא הוא ולא משפחתו – שבא וטענה בידו שהוא יהודי, לבין מישהו שבא ממשפחה ידועה. חילוק דומה בין אדם לא מוכר או משפחה לא ידועה לבין משפחה בעלת חזקת כשרות הביא הטור בשמם של רש"י ורמ"ה (בשיטתם נדון בהרחבה בהמשך דברינו). אלא שלפי מגיד משנה הצורך בבדיקה ובהבאת ראיה במקרה של אדם פרטי לא מוכר נובע ממעלה שעשו ביוחסין, כאשר לפי הרמ"ה, ככל הנראה, ועוד נדון בכך, זה הדין גם לפי שיטת חכמים.

המגיד משנה חזר בו גם מהסבר זה והעלה בתירוץ השני שהרמב"ם הצריך הבאת ראיה בימינו דווקא במי שמודה שהיה תחילה גוי ועתה הוא גר, אבל הטוען שהוא יהודי מלידה לא נדרש להביא ראיה לדבריו. אמנם היה מקום להאמין גם לגר מכוח מיגו, שיכול לטעון שהוא יהודי מלידה, אך באה המעלה ביוחסין וביטלה את ההסתמכות על המיגו. לפי הסברה הזאת, הרמב"ם ייחס את ההגבלה "במה דברים אמורים בארץ ישראל ובאותן הימים שחזקת הכל שם בחזקת ישראל" רק למקרה

של הגר שהתגייר, בעוד הטוען שהוא יהודי מלידה נאמן ללא כל בדיקה או הבאת ראיה לדבריו. כך, למעשה, מודה הרמב"ם לשיטתם של שאר הראשונים.

גם מהרש"ל ביאר את דברי הרמב"ם כתירוצו האחרון של הרב המגיד וסיכם שלעניין נאמנות הטוען "ישראל אני" אין מחלוקת בין הרמב"ם לשאר הראשונים. וז"ל:

אבל לעניין חשש ממזרות ועבדות, אין צריך שום עדות, כדאיתא בפרק החולץ גבי גוי ועבד הבא על ישראל, וא"ל רב יודא, וכן רבא כהאי גוונא, זיל גלי למקום שאינם מכירין אותך, ויתנו לך בת ישראל כשרה, וכן ההוא גוי דסליק ואכל פסחים בירושלים, אף שכתב הרמב"ם בפ' י"ג דהלכות איסורי ביאה מי שאמר נתגיירתי בבית דין שנאמן, במיגו שיכול לומר ישראל אני, ודוקא בארץ ישראל, ובימים הראשונים, שחזקה הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוץ לארץ, או האידנא אפילו בארץ ישראל, צריך להביא ראיה. נראה דוקא אמה שאמר נתגיירתי... אבל אי אמר ישראל אני, נאמן בלא ראיה, כן דעת ר"ת והרמב"ן והרשב"א והטור, ולא כדעת רש"י והרמ"ה.

גם הב"ח הביא את החילוק בדברי הרמב"ם. כלומר לפי שיטתו הדרישה להביא ראיה שייכת רק בגר הטוען שהתגייר בבית דין פלוני, אך לא במי שטוען ליהדותו מלידה. שוב נוכחנו לדעת שהרמב"ם אינו חולק על שיטות שאר הראשונים, וכן כתבו הלבוש והש"ך.

זכינו ויש בידינו ביאור דברי הרמב"ם מפי הרמב"ם עצמו, כפי שהביאם הרב עובדיה יוסף בתשובתו:

ומצאתי בתשובת הרמב"ם המועתקת מלשון ערבי, בהוצאת בלאוו (כרך ד' סי' תעג), וז"ל: והיא נאמנת באומרה שהיא ישראלית, ואין צורך בזה לראיה כלל, אמנם תצטרך הראיה בחו"ל למי שאמר שהוא גוי ונתגייר, ועל השרשים הידועים הוא ג"כ היה נאמן, לפי שהפה שאסר הוא הפה שהתיר, אמנם הצרכנוהו ראיה, ליראתנו שמא נתגייר בינו לבין עצמו, להיות שאין בתי דינין קבועים בחו"ל, אולם האומר ישראל אני נאמן הוא בלי ספק.

נמצאנו למדים מדברי הרמב"ם עצמו שצדק המגיד משנה בביאור דבריו בתירוצו השני – הצורך להביא ראיה בחוץ לארץ ובימינו בגלל מעלה ביוחסין שייך רק בגר שהתגייר ולא בטוען "ישראל אני". ובלשון הרב עובדיה יוסף באותה תשובה:

אתה הראת לדעת שלשון הרמב"ם הנ"ל קרי בחיל כתירוצו השני של הרב המגיד.

ראוי לציין שהחילוק של מגיד משנה בתירוץ השני מופיע אצל אחרונים רבים, ובהם הגר"א, שמצא סימוכין לדברי הרמב"ם לפי סברה זו בדברי הירושלמי. גם ערוך השולחן פירש כך, שאת הראיה יש לדרוש רק ממי שאמר שהתגייר.

לסיכום שיטת הרמב"ם, נוכל לומר בפה מלא שלפי רוב האחרונים ודברי הרמב"ם עצמו אין מחלוקת בינו לבין שאר הראשונים, וגם לשיטתו הטוען "ישראל אני" נאמן ללא צורך בהבאת ראיה לדבריו.

עתה נפנה בעיוננו לשיטתם של הרמ"ה ורש"י שהזכירם הטור, וניחשף להבנות שונות גם בה.

1. שיטת הרמ"ה ורש"י – כשרות משפחה שאינה ידועה

הטור כתב:

וכל הארצות סתמן בחזקת כשרות הן עומדות ואיש או אשה שיבא לינשא אין צריך לבדוק אחריהם כלל, אבל רש"י פי' איש שבא לינשא אשה צריך לבדוק אחרי קודם ששיאווהו וכך כתב הרמ"ה ופירוש הא דאמר כל המשפחות בחזקת כשרות היינו מאן דאית ליה חזקת כשרות אין צריך לבדוק אחריו אבל מאן דלית ליה חזקת כשרות כגון שאין משפחתו ידועה צריך ראיה ליוחסים ואין עד אחד נאמן... אבל פסולי קהל אם בא לינשא ישראלית לא שבקינן עד דמייתי ראיה שמא עבד הוא ע"כ.

מדברי הטור ניתן להסיק שלפי הבנתו שיטת הרמ"ה היא להחמיר החמרה די קיצונית ולדרוש בדיקה וראיות גם ממי שבא ממשפחה מוכרת וידועה. אולי זו הסיבה שתמה על דבריו:

ולי נראה דלישנא דכל המשפחות בחזקת כשרות אינו משמע כדבריו דאיירי במאן דאית ליה חזקה.

הב"ח שם מיישב את קושיית הטור ומסביר שכוונת הרמ"ה היא שהכלל "כל המשפחות בחזקת כשרות" חל רק על מי שיש לו חזקת משפחה שלא קרו עליה ערער, אבל אדם שבא ממקום רחוק ואין אנו מכירים אותו וגם לא את משפחתו, חייב להביא ראיה לייחוסו וכשרותו לבוא בקהל. במילים אחרות, מי שמשפחתו ידועה לנו, אף אם אין בידינו דבר המעיד אם זו משפחה כשרה או לא, עצם העובדה שאין לנו כל אינפורמציה על פסול כלשהו במשפחה זו, יש לה חזקת כשרות והבא ממנה אינו צריך להביא כל ראיה. אבל כשמדובר באדם בודד, שבא ממקום רחוק ואין לנו כל

מידע על משפחתו ויחוסו, אין לו חזקת כשרות. ההיגיון בדבר פשוט מאוד – משפחה ששוהה זמן רב בקהילה ובעיירה שבה לרוב כולם מכירים זה את זה, אם היה בה פסול, הדבר בוודאי היה צץ במוקדם או במאוחר. הרי, לצערנו, אין מקום שאין בו רכילות ולשון הרע, ולכן אם היה פסול כבר היה יוצא קול על המשפחה הזאת. מכאן, אם יש משפחה שאין עליה כל ערער ולא יצא עליה קול שמועה, בוודאי היא כשרה. לפיכך, ברור שהחזקה הזאת לא יכולה להיות אצל מי שאין אנו מכירים לא אותו ולא את משפחתו.

כאן יש להעיר, כחיזוק לכיוון הזה: ממה שציטט הטור בשם הרמ"ה רואים בבירור שלא הזכיר הרמ"ה בדבריו אלו חשש עבד וגם לא הזכיר חשש גוי. ואם כך, יש לומר שחשש שמא גוי לפנינו, יש לפרש כפירוש הראשון של המגיד משנה בדברי הרמב"ם, לצורך הנאמנות יש צורך בחזקת משפחה שלא קרא עליה ערער.

מעניין לציין כי סברה דומה לסברתו של הרמ"ה בהבנת הב"ח, אנו מוצאים גם בדברי הר"ן על המשנה בקידושין המדברת על אותו אדם שיצא למדינת הים עם אישה ואז חזר עמה ובניה, והנה טענה בפיו שזו אשתו שיצא עמה ואלו בניה ממנו – והוא נאמן בדבריו. אך מבואר באותה משנה, שאם נשא אישה במדינת הים ובא עמה, חייב להביא ראיה על האישה. הר"ן שם תמה לנוכח העובדה שאם יש לנו דין "כל המשפחות בחזקת כשרות", למה צריך ראיה? ותירץ שלשיטת חכמים כל המשפחות בחזקת כשרות רק במקרה שיש חזקת משפחה, אבל במקום שאין חזקת משפחה אין נאמנות וחייב להביא ראיה. לכאורה היא היא שיטתו של הרמ"ה. ברם, למסקנה הר"ן עצמו אינו סובר כך. לדעתו המשנה דנה ביוחסין לכהונה והראיה הנדרשת באה לשלול שצאצאיו חללים:

אפילו לרבנן דאמרי כל המשפחות בחזקת כשרות הן עומדות, אפילו כהן צריך לבדוק משום חללות.

גם הרמב"ם פירש שמשנה זו עוסקת בדין כוהן מיוחס וכל החשש הוא רק לפסולי כהונה. למעשה, לא ניתן לצרף משנה זו כהוכחה נוספת לשיטת הרמ"ה.

עתה נעבור לשיטתו של רש"י שגם אותה הזכיר הטור כחלק מסיעתו של הרמ"ה. בביאורו למשנה בכתובות "הרי שבא ואומר: בני זה וכהן הוא, נאמן להאכילו בתרומה ואינו נאמן להשיאו אשה", כתב רש"י כך:

להשיאו אשה – שמא ממזר או נתין הוא.

מכאן הבינו הטור וגם בית שמואל (עוד נעיין בדבריו בהמשך), שרש"י אוחז בשיטתו של הרמ"ה. ברם, ההבנה הזאת בדברי רש"י אינה הכרחית כלל ועיקר. ייתכן שרש"י סובר כשיטת התוספות בכתובות והראשונים האחרים, שהמשנה הזאת היא בשיטתו של רבי מאיר, בעוד שלשיטתם של החכמים כל המשפחות בחזקת כשרות. ראוי לציין, שהרמב"ם פסק משנה זו להלכה – בנו של הכוהן המיוחס הזה אוכל בתרומה, אך אין מעלים אותו ליוחסין עד שיביא עדים שהוא בנו. ברם, כבר העיר המגיד משנה מדויק בלשון הרמב"ם "כהן מיוחס", שגם חרג מלשון הגמרא, שזהו דין ייחודי לייחוס כהונה בלבד. בין כה ובין כה אין לנו הוכחה ברורה שרש"י אוחז בשיטת הרמ"ה.

ז. הכרעה להלכה בדברי האחרונים והפוסקים

בטרם נצלול אל תוך הבירור בהכרעת הדין בדברי האחרונים, נסכם תחילה את עיקרי שיטות הראשונים שראינו עד כה.

השיטה שבה אוחזים רוב הראשונים היא, כמובן, שיטתם של רבנו תם, תוספות, הרא"ש וסיעתם, הסוברים שלטוען "ישראל אני" יש נאמנות מוחלטת בלא בדיקה ובלא הבאת ראיה, וכך, לשיטתם, המנהג המקובל.

בקצה השני עומדת שיטתו של הרמ"ה, ולפי הבנות מסוימות גם של רש"י, הסוברים שאין כל נאמנות בטענת יהדות כשעומד לפנינו אדם שאין לנו כל היכרות לא עמו ולא עם משפחתו.

שיטת הביניים היא שיטתו של הרמב"ם, שגם בה יש הבנות שונות. מחד גיסא, כפי שביארנו, הרמב"ם דרש בימינו בחוץ לארץ לערוך בדיקת יהדות, וזה משום מעלה ביוחסין. מאידך גיסא, כפי שראינו קיים דיון בשיטתו: האם הדרישה הזאת מוגבלת רק לדין גר הטוען שהיה נוכרי והתגייר או שהרמב"ם מסכים לשיטת הרמ"ה ודורש ראיה בכל מקרה שעומד לפנינו אדם המעיד על עצמו שהוא יהודי, כאשר משפחתו איננה ידועה. למסקנה העלינו שהרמב"ם סובר כהבנה הראשונה, כפי שמשתקף מדבריו שלו עצמו.

לאחר הסיכום הקצר, נפנה להכרעת רבותינו האחרונים בשאלתנו. השולחן ערוך, שבדבריו פתחנו את חקירתנו, פוסק בפשטות:

כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהם לכתחילה.

מאיךך במקום אחר – בשאלת האדם הטוען שהיה גוי והתגייר – מביא השולחן ערוך תחילה את דעות רוב הראשונים ולסיום מזכיר דעתו של הרמב"ם:

... אבל מי שבא ואמר שהוא עובד כוכבים ונתגייר בבית דין, נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. וכתב הרמב"ם במה דברים אמורים, בארץ ישראל באותן הימים, שחזקת הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוץ לארץ צריך להביא ראיה ואח"כ ישא ישראלית, שמעלה עשו ביוחסין.

באשר לשיטתם של האחרונים, מצינו מחלוקות בכל הרבדים – גם בביאור שיטות הראשונים, גם בהכרעה לפי איזו מן השיטות לפסוק הלכה למעשה, ואפילו בהבנת שיטתם של הטור והשולחן ערוך.

רבים מן האחרונים ממשיכים את הקו של רבנו תם, תוספות, הרא"ש וסיעתם ופוסקים שיש נאמנות לכל אדם הטוען שהוא מישראל, גם בלא בקשת ראיה להצהרתו, ובהם הב"ח, הש"ך, הלבוש ועוד, כשבפיהם העדות שכך הוא המנהג הפשוט במקומם – להאמין בלא דרישת כל ראיה לכל מי שבא וטוען "ישראל אני", גם אם לא הוא ולא משפחתו אינם מוכרים לנו. וכך כתב הב"ח:

לא מחלקין בין... אותם הימים שכולם היו בחזקת ישראל, ובין בזמן הזה שהרוב אינן ישראל – דלעולם נאמן...

וגם העיד על כך הרב שלמה קלוגר:

מנהגו באמת שכל איש ואישה הבאים להינשא אין חוקרין ודורשין אחר משפחותיהן כלל...

נוסף על כך ביאר הב"ח שייתכן שגם לשיטת הרמב"ם, כפי שכבר ראינו בתירוץ השני של המגיד משנה ובדברי הרמב"ם עצמו בתשובותיו, הדרישה להחמיר ולדרוש בדיקות וראיות בימינו מוגבלת רק למי שבא וטוען "גוי הייתי ועתה התגיירתי", בעוד הטוען "יהודי אני" בפשטות נאמן בטענתו:

ואפשר דאף הרמב"ם מודה באורחים שבאים והם בחזקת ישראל שנאמן אף עכשיו שרובם גוים אף להשיאו ישראלית, שכל המשפחות בחזקת כשרות כמו שהתבאר באבן העזר סימן ב'.

לעומת האחרונים שהזכרנו, הבית שמואל הביא את שיטתו של הרמ"ה – שהיא, כפי שכבר ראינו, אליבא דבית שמואל, גם דעתו של המגיד משנה בתירוץ הראשון וגם שיטתו של רש"י – וסובר שיש להחמיר כמותו. יתרה מזאת, הבית שמואל טוען שזו גם דעתם של השולחן ערוך והטור, כפי שהוא מוכיח מדיוקים בלשונם בסימן ג

סעיף א. כיוון שכך, מכריע הבית שמואל בסימן ב להחמיר ולדרוש בדיקת כשרותו של אדם לא מוכר:

מי שאין משפחתו ידועה לנו חיישינן שמא ממזר הוא לכן יש להחמיר.

גם בסימן ג חוזר הבית שמואל בדיוק על אותה המסקנה, ואף מוסיף על חשש הממזרות גם חשש שמא מי שעומד לפנינו הוא עבד. ממילא, אם יש חשש ואין נאמנות, חייב הוא להביא ראיה לכשרותו, ובלעדיה אין לקבל את טענתו.

גם בספר בית הלל דורש בדיקה והבאת ראיה כשעומד לפנינו אדם שמשפחתו אינה ידועה וטוען "ישראל אני", אלא שהבסיס לדרישה זו נובע מתקנה מיוחדת:

מי שבא מארץ אחרת הן איש או אשה, או בחור או בתולה או אלמן או אלמנה צריך ראיה שהוא ישראל. ואף שמתנהגים כדת ישראל ומדברים כלשוננו ויודעים בכל טוב היהודים אעפ"כ צריכין ראיה. וכן הוא מתקנות מדינת ליטא שאין לסדר שום קידושין, אלא אם כן יש לו ראיה שהוא ישראל ומאיזה משפחה.

גם החכמת אדם הזכיר את התקנה הזאת.

עוד אחרון שממשיך את הקו המחמיר הוא ערוך השולחן, אשר לאחר דחיית הבנת הטור בדברי הרמ"ה כתב:

דאע"ג דכל המשפחות בחזקת כשרות עומדות מכל מקום זהו במשפחה, אבל איש הבא ממרחק ורוצה לישא אשה אין נותנין לו עד שיוודע מי הוא ומאיזה משפחה הוא, ושמה הוא ממזר או פסול אחר. דבשלמא משפחה המוחזקת לישראלים מוקמינן לה בחזקת כשרות אבל האיש הבא ממרחקים ולא ידענו אותו הרי אין לו שום חזקה... ולי נראה כמ"ש דאם יש לו משפחה אין צריך כלל לראיה, וראיה אין צריך רק לאיש בודד שבא ממרחקים ולא ידענו לו משפחה. ולכן לדינא פשיטא שיש ליזהר שלא להתחתן באיש שאינו ידוע לנו וכן באשה שאינה ידועה כיון דהרבה מרבתינו סוברים כן.

נכון לשלב זה, התמונה שמצטיירת לפנינו היא שהנטייה העיקרית בדברי האחרונים, למרות השיטות שהעידו על מנהג להקל, היא דווקא לחומרא – לדרוש בדיקה וראיה, לכל הפחות לאדם שבא ממקום אחר ואין לנו כל היכרות עם משפחתו טיבה וכשרותה. ההחמרה הזאת מבוססת או על תקנת מדינת ליטא, כפי שהזכירו פוסקי האזור ההוא, או על הבנות מסוימות בשיטתם של המגיד משנה בתירוצו הראשון לדברי הרמב"ם, רש"י והרמ"ה, או אפילו בשיטתם של הטור והשולחן

ערוך, כפי שהבין הבית שמואל. אולם, הפתחי תשובה מצייין שבברי הבית שמואל אינם מוכרחים, ובספר שער המלך השיג עליו שבוודאי שיטתם של הטור והשולחן ערוך איננה כפי שביאר. שער המלך טוען שבדיוק אותם הדברים שעליהם ביסס הבית שמואל את הבנתו בדברי השולחן ערוך, משמשים להוכחת ההפך. לכן לעניין ההלכה, אחרי סקירה רחבה של שיטות שונות, הצטרף שער המלך לשיטתם של האחרונים המצדדים בשיטתם של רבנו תם, התוספות, הרא"ש וסיעתם, שגם לאדם שמשפחתו אינה מוכרת יש חזקת "כל המשפחות בחזקת כשרות הן עומדות", כאשר דעתו של רמ"ה היא די יחידאית ואין להתחשב בה.

לטענה זו מצטרף גם הנצי"ב:

מה שהעיר מעלתו מהבית שמואל... באמת האחרונים כולם חולקים עליו... וסוברים כדעת הרמב"ם וטור ושולחן ערוך, כולם דלא כדעת רמ"ה, וכן כתבו הב"ח... הסמ"ג... הר"ן... שכן המנהג כהתוספות והרא"ש, אם כן ודאי אין להחמיר בזה כהבית שמואל.

כחלק מביאור שיטת המחמירים, עלינו לציין דברים מעניינים של הבית משה המובאים באוצר הפוסקים. הבית משה בא לבאר את שיטתם של רש"י ורמ"ה, הדורשים לערוך דרישה וחקירה אחר כשרותו וייחוסו של האדם ממשפחה לא מוכרת, ומחדש שגם אליבא השיטות המחמירות, לאחר שחקרנו ודרשנו ולא הצלחנו לעמוד בבירור על כשרותו של הבא לפנינו, עלינו לשוב חזרה אל החזקה "כל המשפחות בחזקת כשרות" ולסמוך עליה אפילו כדי להשיאו אישה. לפי הבנתו של הבית משה אליבא דרמ"ה, עיקר הבדיקה היא בסך הכול, בדומה לשיטת הרמב"ם, מעלה בעלמא, ולא מן הדין, לכן אם לא צלחנו בחקירתנו, עלינו להקל.

באשר למעלה ביוחסין של הרמב"ם, נראה לגביה את דבריו המרתקים של נתיבות לשבת, הטוען שאף רש"י והרמב"ם לא דיברו על מעלת היוחסין, אלא לגבי נישואי האישה המיוחסת שבדוקה מד' אמהות – שם יש מעלה ביוחסין. רק במקרה הזה נדרשת הבאת ראיה, אך את האישה המיוחסת בעלמא מותר להשיא גם בלא כל בדיקה והבאת ראיה. לפיכך בימינו אין שום משמעות לחומרא של מעלה ביוחסין ואין לכך כל השלכה פרקטית, אלא משיאים כל אישה רק על בסיס החזקה "כל המשפחות בחזקת כשרות". גם הבית מאיר התייחס לחששו של הרמב"ם וביאר שהוא לא רלוונטי בימינו. לפי שיטתו, הרמב"ם חשש לגבעוני או ישמעאלי מהולים, דבר שאינו שכיח בימינו כלל ועיקר. הרי למדנו מדבריו שלנוכריות אין חוששים, וזה הטעם לכך שאין חוששים בימינו להשיא אישה ללא כל בדיקה וראיה. בכך,

למעשה, גם הבית מאיר הצדיק את המנהג להשיא אישה ללא הבאת ראיה או קיום בדיקת ייחוס.

בטרם נסכם את החלק הזה של עיונונו, נעיר מספר הערות בדברי בית שמואל עצמו וגם לגבי תקנת ליטא, המהווים יסוד מהותי אצל המכריעים לחומרא בענייננו. נתחיל מהאחרונה: מעיון מעמיק בלשון בית הלל, עולה בבירור שההחמרה שהונהגה בליטא אינה נובעת מעיקר הדין או יסוד הלכתי דיני כלשהו, אלא יסודה בכוח התקנה שעשו באותו מקום. ובאשר לבית שמואל, עיון בדבריו בסימן ג ס"ק ז מעלה שגם הרמ"ה לא החמיר מעיקר הדין, אלא שיטתו נובעת מכוח המעלה שעשו ביוחסין. יתרה מזאת, דיוק בדברי בית שמואל עצמו מעלה שכל החומרא בדרישת ראיה ובדיקה שייכת רק במקום שיש חשש ממזרות ואולי גם בחשש עבד, אך לא בשאלת יהדותו של האדם, וייתכן שבנקודה הזאת לא החמיר הבית שמואל כלל ועיקר.

לבסוף נמצאנו למדים שהגישה הרווחת אצל רוב מניין ורוב בניין של הראשונים והאחרונים היא שדי באמירת "ישראל אני" ואין צורך בשום דבר נוסף – לא בבדיקה ולא בראיה. גם המנהג המקובל, כפי שמעידים פוסקים רבים, היה כך. באשר לשיטות המחמירים, הן בדת מיעוט וגם אותן ניתן להסביר אחרת, כך שלמעשה לא תימצא מחלוקת עקרונית בינם לבין הגישה הרווחת בפוסקים. כמובן, נוסף על כך יש לנו תקנת מדינת ליטא, שגם היא תקנה מקומית ולא מדינא.

אמנם רבי עקיבא איגר הביא ירושלמי בראש השנה שממנו משמע כי אין אדם נאמן להעיד על עצמו שהוא מישראל, אך כבר דחה דבריו הרב עובדיה יוסף בטענה שהבבלי חולק על הירושלמי, והלכה כבבלי.

לכאורה, התמונה די הושלמה, אך נותרה עלינו החובה לברר עוד שתי נקודות חשובות: א. האם די לנו רק בטענה של המעיד על עצמו או שמא בכל זאת צריך סיוע נוסף לדברי הטוען? במילים אחרות: האם אנו דורשים שהטוען ינהג כיהודי, יראה כיהודי וגם ידע לדבר בשפת היהודים? ב. וכהמשך לנקודה הראשונה – האם בימינו, כשהיהודים ברובם אינם שומרים תורה ומצוות וגם לא תמיד נראים או נשמעים כיהודים, המנהג המקובל להשיא אישה על פי עדות עצמית של הטוען ליהדותו עדיין בר תוקף? הרי כבר העיד הבית הלל שלפי תקנת ליטא אין להשיא אדם לא מוכר, גם אם הוא דובר שפה יהודית ומתנהג כיהודי שומר תורה ומצוות. מכאן יש מקום להבין שלכאורה התקנה היא שאין משיאים אדם לא מוכר גם אם הוא מדבר בשפת היהודים ושומר תורה ומצוות, אך אם אין לאדם גם את הסימנים הללו, אין משיאים אותו מדינא ולא מכוח התקנה, כי אינו נאמן בטענתו.

ח. האם האדם נאמן רק על סמך טענתו או שיש צורך שגם ישמור תורה ומצוות? מה הדין בימינו?

לכאורה, בעצם הדין של נאמנות הטוען שהוא מישראל, כפי שלמדנו בדברי הראשונים ומההוכחות שהביאו לדבריהם מהסוגיות בפסחים וביבמות, משמע שדי לנו בעצם האמירה "ישראל אני" ולא נדרש כל סיוע נוסף. יתרה מזאת, מהסוגיה בפסחים, שבה מדובר על גוי שהתחזה ליהודי כדי לאכול מן הפסחים, ומהסוגיה ביבמות על אותו בן נוכרי ויהודייה שגלה ממקומו כדי שישאיו לו אישה מיוחסת, אנו למדים שאפילו כאשר יש לטוען ליהדותו טובת הנאה, בכל זאת נאמן. מצד שני, הסוגיה ביבמות יכולה להתפרש גם כך: בהצעתם "גלי ונסיב" התכוונו האמוראים שילך למקום אחר ושם כשינהג במנהגי ישראל יאמינו לו וישאיו לו מיוחסת, אך בלא קיום אורח חיים יהודי-דתי אין נאמנות כלל ועיקר. אמנם, מהסוגיה בפסחים עולה כיוון אחר: הרי כולם היו מגיעים בניסן לבית המקדש לצורך שחיטת הפסח, ועל כורחנו יש לומר שהחזיקו אותו כישראל על סמך טענתו "ישראל אני" גם בלי שהתנהג במנהגי ישראל – הרי בא רק לאכול. הראשונים והאחרונים היו ערים לשאלה זו והתייחסו אליה בהרחבה.

כבר מדברי אחד המעידים על המנהג הפשוט להשיא אדם רק על סמך טענתו "ישראל אני", הרשב"א בתשובותיו, ניתן ללמוד שאם הבא לפנינו אינו שומר תורה ומצוות ולא מתנהג כיהודי דתי, אין לסמוך על החזקה "כל המשפחות בחזקת כשרות". הרחבה וביאור לנקודה זו ניתן למצוא בספר קרית חנה דוד האומר שאף על פי שרבים מקילים וסוברים שאין צורך בראיה למי שטוען "ישראל אני",

כל זה שידענו בו שמתנהג כדת משה וישראל בכל ענייניו, אלא כשלא ידענו מה טיבו מאין הוא. אבל אם לא ידענו זה בהתנהגותו אי מתנהג בדת משה... או לא, וכל שכן אם ידענו בו שאינו נוהג כדת של תורה ומחלל שבת ועושה כל אשר עולה על רוחו, אליבא דכולי עלמא חיישינן ליה, שהאפילו ידענו שהוא מזרע ישראל, אבל מעשיו אינם כישראל, כגון מומר לתיאבון אסור בישראלית...

את היסוד שיש תוקף לחזקת כשרות רק בתנאי שהאדם העומד לפנינו נראה ומתנהג כיהודי דתי, ניתן ללמוד גם מדברי מרכבת המשנה שכתב כך:

אף על גב דמדינא חשיב חזקה כשבא מלובש בבגדי ישראל ונוהג במצוות כישראל ובדין לומר שהפה שאסר הוא הפה שהתיר...

משמע מדבריו שבאופן פשוט לצורך נאמנות לעדותו על יהדותו והפעלת החזקה, אנו חייבים שגם יראה כיהודי וגם יתנהג כיהודי שומר תורה ומצוות. כיוון דומה לזה אנו מוצאים בדברי רבי עקיבא איגר בתשובותיו, בדיונו על המקרה של אם ובתה שבאו לעיר וטענו שהתגיירו. אמנם מלשון השאלה שם עולה שהאם והבת אכן הביאו ראיה לדבריהן, אך בעת שבאו אל העיר לא נבדקו כלל. במקרה ההוא כתב רבי עקיבא איגר כדברי הראשונים להתיר בקהל את האם ואת הבת לכתחילה, וזאת משום שכל הבא לפנינו ומתנהג בדת ישראל, מאמינים לו שהוא מהעם היהודי. קרי גם לשיטתו יש צורך שינהגו כיהודים שומרי תורה ומצוות, ואם אינם מתנהגים כך, אינם נאמנים.

גם הרב חיים מוולוז'ין התייחס לאותו המקרה של רבי עקיבא איגר, כפי שמובא בשו"ת חוט המשולש:

בנידון דידן באמה ובתה שבאו לפנינו ולא יכולים לדבר בלשון יהודית איתן לן לאחזוקיניהו בנכרים או בגרים, אף דאיכא ישראלים שנטמעו בין הנכרים, ודאי מיעוטה נינהו. וכל מידי דדרכא דמלתא ברובא היא מחזקינן בהכי.

גם מדברי הגר"ח מוולוז'ין אנו רואים בבירור שאין די לנו באמירה "ישראל אני", אלא יש צורך בכך שהבא לפנינו יתנהג כיהודי שומר תורה ומצוות וידבר בשפת היהודים. למרות השוני בין דבריו לבין דברי רבי עקיבא איגר, שלא דרש תנאי של היכרות עם השפה היהודית, באותה שיטה הם אוחזים ודורשים סיוע התנהגותי יהודי-דתי לטענה "אני יהודי", ובלעדי התנהגות שכזאת (ולפי הגר"ח גם בלא שפה), לא נאמין לדברי הטוען. ייתכן שיסוד הגישה הזאת כך הוא: אם האדם אינו מתנהג כישראל שומר תורה ומצוות ואין לו שאר סימנים יהודיים מובהקים, מוכח שעומד לפנינו אינו יהודי. הסיבה לכך די פשוטה – גוי, לפי שיטתם, לא גדל בין היהודים ולא יודע את מנהגם ודרכיהם של ישראל, ולכן אינו יכול לנהוג כבן לעם היהודי. ראוי לציין שגם היום, למרות נגישות המידע והיכולת ללמוד להתחקות אחרי מנהגי היהודים, ניתן לזהות די בנקל בעל תשובה או גר שהתגייר, וזה בעקבות התנהגותם וסגנון דיבורם ואפילו מלבושם. לרוב, רבים מן הקודים הפנים-חברתיים של החברה הדתית, שאותם סופג מינקותו כל יהודי דתי מלידה, אינם מוכרים להם.

אמנם, כפי שכבר הזכרנו, מפשט הלשון של הראשונים משמע שיש להסתפק בעצם הטענה "ישראל אני", גם כשאינה מלווה בהתנהגות יהודית-דתית. עובדה היא שהראשונים ביססו את הנאמנות בטענה על דין רוב או על דין מילתא דעבידא

לאיגלוויי, וסברות הללו שייכות גם במי שאינו נוהג כיהודי שומר תורה ומצוות. בדין רוב, הרי רוב האומרים "ישראל אני" אכן יהודים, וגם אם יתחזו הדבר עומד להתגלות. עובדה זו דורשת מאתנו לנסות להבין דברי האחרונים הללו בצורה אחרת, וכתוצאה מכך להשליך על המציאות של ימינו, כאשר רוב עם ישראל אינו שומר תורה ומצוות ורבים הבאים לקהילות או להינשא אינם בקיאים בשפות יהודיות.

יש לומר שהכול לפי הזמן והמקום! לכן, יש לפרש את סברתם של הגר"ח מוולוז'ין, ר' עקיבא איגר ומרכבת המשנה באופן שונה. כיוון שבזמנם רוב היהודים היו שומרי תורה ומצוות, כל מי שלא קיים אורח חיים יהודי-דתי, חזקת הכשרות שלו נפגמה ועלה החשש הגדול שהעומד לפנינו וטוען ליהדותו אינו יהודי כלל ועיקר. לפיכך, בימינו, כשלצערנו הרב, רוב עם ישראל בארץ ובעולם רחוק משמירת התורה והמצוות, כשיבוא לפנינו אדם ויטען שהוא מישראל, גם כשברור לנו שאינו מקיים אורח חיים דתי, הוא עדיין חלק מכלל רוב ישראל. מכאן חזר הדין של התוספות – רוב ישראל הבאים לפנינו, אף על פי שאינם חיים על פי תורת ישראל ואינם מדברים בשפות היהודים, יהודים המה. לכן בימינו יש להאמין לטענה "ישראל אני" גם כשהיא איננה מלווה בהתנהגות יהודית תואמת. ואכן כך מסביר החזון איש את דברי הגר"ח מוולוז'ין:

הגר"ח ז"ל שם כתב דאם אינו מכיר שפת היהודים, אף שאומר שהוא ישראל אינו נאמן ואין כאן רוב הבאים לפנינו בחזקת יהדות ישראל הם, ולכן אינו נאמן לומר גר הוא במיגו. ונראה שהכי קים ליה למרן ז"ל במקום הנידון ושעתו, אבל אי אפשר לכלול כללא בזה דהרבה יהודים שכיחים בשפה אחרת אם הם יחידים נטמעים או רבים, ורוב הבאים בתורת יהדות ישראל הם בכל לשון.

לפי גישה זו בעניין השפה, פשוט שבימינו, גם בעניין מי שאינו שומר תורה ומצוות, הדין יהיה כך. הרי גלוי וידוע שהיהודים במקומות רבים בעולם אינם שומרים תורה ומצוות, לכן אין בעובדה שהטוען ליהדותו "ישראל אני" אינו שומר תורה ומצוות בכדי לפגום בחזקת כשרותו. את הקו הזה ממשיך, וגם מוסיף עליו, הרב משה פינשטיין, וזה לשונו:

ובדבר מה שאין ראיה על אם אשתו שהייתה יהודית רק מה שהיא אמרה לבתה ולו שהיא יהודית, נראה דלתוספות ורא"ש יבמות דף מ באדם שבא ואמר ישראל אני נאמן משום דרוב הבאין לפנינו בתורת יהדות ישראל הם, אינו דווקא שראינום שומרי תורה ומצוות, אלא אף על אמירתם לבד שהוא ישראל הוה הרוב ישראל, משום שעכו"ם לא יאמרו על עצמם שהם

ישראלים בכל המדינות שידוע שרובא דהעכו"ם, ואולי כולם, הם שונאי ישראל ומתביישים לומר שהם ישראלים, וכ"ש באישה שהיא נשואה לעכו"ם שאם היא גם כן עכו"ם לא תאמר על עצמה שהיא ישראלית, ויש להאמינה למה שאמרה שהיא ישראלית.

גם מדברי הרב משה פיינשטיין עולה שנאמנות של הטוען "ישראל אני" היא סברה עצמית ובנויה על הרוב הקיים בהתאם למקום והזמן. נוסף על כך יש כאן טיעון נוסף, שהוא עיקר טעמו של הרב פיינשטיין – גוי לרוב לא ירצה לומר על עצמו שהוא יהודי. אמנם, יש לשים לב, שמדובר על מקומות שבהם להיות יהודי מסיבות כאלה ואחרות אינו דבר סימפטי במיוחד, וזו הסיבה שלא משתלם לאדם לטעון להיותו מישראל. כל זה נוסף על העובדה שבלא מעט מקומות ישנם יהודים שמתנערים מיהדותם. יחד עם זאת יש להבין שבמקום שאין כל בעיה להיות יהודי, ואפילו עדיף להיות יהודי, כמו בימינו במדינת ישראל, אין מקום לטיעון הזה.

מכל מה שראינו עד כה מתקבלת המסקנה שבזמן הזה, כשרוב ישראל אינם שומרי תורה ומצוות ורבים אינם בקיאים בשפה היהודית, אף מי שאינו מקיים אורח חיים דתי נאמן בטענתו שהוא מישראל. כאן יש להעיר הערה חשובה מאוד: הסברה הזאת נכונה כל עוד אין משהו שפוגם בחזקת הכשרות של האדם או לא סותר את בסיס הנאמנות לטענה "ישראל אני", אחרת נזדקק לבדיקה והבאת ראיה למרות חזקת כשרות של כל המשפחות. לכן, השלב הבא בדיונו הוא דווקא הבירור של הנקודה החשובה הזאת.

ט. האם גם בימינו יש תוקף לחזקת הכשרות ולסברות של הנאמנות לטוען "ישראל אני"?

כפי שנוכחנו לדעת, מי שבא ואומר "ישראל אני" נאמן מעיקר הדין ללא כל בדיקה או ראיה, והפוסקים העידו שזה המנהג המקובל והפשוט, ולא רק כדי לצרפו למניין או להעלותו לתורה, אלא גם לעניין החמור של יוחסין, כדי להשיאו אישה. אולם, ראינו שיטות פוסקים שחששו לשיטת הרמ"ה והדעה הראשונה במגיד משנה – היינו לבדוק לכתחילה. אך גם לפי שיטתם זה משום מעלה ביוחסין ולא מעיקר הדין. נשאר לברר את שאלת התוקף של כל מה שלמדנו עד כה במציאות של ימינו, במיוחד לאור ההתפתחויות השונות שחלו בעשורים האחרונים. אך לפני שנעשה זאת, עלינו לסייג ולומר שכל מה שלמדנו על החזקה ותוקפה שייך אך ורק כשאין בה כל ריעותא. מאידך, במידה וכן הורעה החזקה, מוטלת עלינו החובה לבדוק

ולדרוש ראייה. עצם קיום ריעותא מצביע על כך שיצאנו מכלל הרוב, מה שפוגע בנאמנות, לפחות אליבא התוספות והרא"ש.

נדמה, שאת הטענה הזאת נוכל לבסס, ולו במקצת, על הסוגיה על אותו הנוכרי שאכל מן הפסחים עד שרבי יהודה בן בתירא נתן לו "עצה" שהפילה אותו בפח ובדקו אחריו. נזכיר, שבתחילה אותו הגוי נתפס כישראל ללא כל ראייה ובדיקה עד שביקש לאכול מן האליה. אותה הבקשה עוררה את תמיהתם של האנשים, ובעצם יצרה ריעותא שבעקבותיה בדקו אחריו ומצאו שאכן מדובר בגוי. מכאן אנחנו יכולים למתוח קו גם למציאות של ימינו, כאשר מצב לא הגיוני גורם לריעותא בחזקת "כל משפחות כשרות", וכתוצאה מכך מעוררת את הדרישה להעמיק בבירור.

בימינו לרבים מן היהודים יש מסמכים המעידים על יהדותם – כגון תעודות לידה ומסמכים אחרים כשאנו מדברים על עולי חבר העמים, או כתובות וכד' למי שבא ממקומות שהיה בהם רישום סדיר של הנישואין לפי דת משה וישראל, ואין כל טורח על האדם להציגם במידת הצורך. מכאן יוצא, שאם העומד לפנינו מתקשה להציג את הדבר הפשוט כל כך כמו תעודת לידה, מתעורר אצלנו החשד, שהוא למעשה אותה ריעותא בחזקה. מנגד, צריך לדעת שבימי השואה השמידו רבים את המסמכים המעידים על יהדותם וזאת כדי להינצל מאימת ההשמדה. כמו כן, במקרה של העולים מברית המועצות לשעבר, שעלו עד שנת 1990, המסמכים המקוריים נלקחו על ידי השלטונות, לפיכך הנציגים של האוכלוסיות הללו יתקשו להציג תעודות לידה מקוריות. במצב כזה, כשיש הסבר הגיוני ומציאותי, הקושי בהצגת המסמך הנדרש לא יהווה כל ריעותא. לכן, אם זהו המקרה, אנו חוזרים למצב של עיקר הדין וחזקת הנאמנות של הטוען על יהדותו. מכאן, עלינו ללמוד כלל חשוב: יש לבדוק כל מקרה לגופו ולפי עניינו, ואז, כאשר אין ריעותא לא במציאות על ידי הסבר הגיוני ולא נפגמו יסודות החזקה, אנו הולכים לפי עיקר הדין שהתבאר בפוסקים ומאמינים לטענתו של האומר "ישראלי אני".

נקודה נוספת וחשובה מאוד המשפיעה רבות על הנושא של דיונונו, שעלינו להתייחס אליה בכל הרצינות הנדרשת, היא הגדרת מיהו יהודי בימינו. הדין הידוע והפשוט הוא שהנולד לאם יהודייה או מי שהתגייר בגיור על פי כל כללי ההלכה, הרי הוא יהודי. אך מה שברור לנו לא תמיד ברור במקומות רבים בחוץ לארץ ולמתגוררים שם. ברוב המדינות הלאום נקבע לפי האב ולא לפי האם, ולכן לא מעט בנים ובנות לאב יהודי אך לא לאם יהודייה, רואים את עצמם זהותית ולאומית כיהודים לכל דבר ועניין. לכן, למעשה, כשהם אומרים לנו "יהודי אני", הם מאמינים בכל לבם שזה אכן כך. אליהם ניתן לצרף את כל אלה שהתגיירו בגיורים לא אורתודוקסיים.

גם הם תופסים את עצמם כיהודים, אף על פי שמבחינה הלכתית אין זה נכון. ועוד טרם דיברנו על מקרים לא מעטים של אנשים המחשיבים את עצמם לחלק מעם היהודי רק על סמך אגדה משפחתית שהם מזרע היהודים או משום שהם התחנכו במסגרות יהודיות כאלה ואחרות או שהם צאצאים לסב יהודי וכד'. בכל המקרים האלה, כאמור, האדם הטוען ליהדותו משוכנע במאת האחוזים שדבריו אמת, בעוד שלמעשה מדובר באינו יהודי על פי ההלכה. השיח המתקיים בינינו לבין אדם מהקבוצות הללו הוא שיח חירשים – אנחנו מתכוונים למשהו אחד והוא מתכוון למשהו אחר. זו המציאות הנפוצה בימינו, לכן אין מנוס מלברר מי הם אביו ואימו, ועל פי מה ששייב יהיה ניתן להבין למה הוא מתכוון בדבריו.

על בסיס התובנה שהגענו אליה, אולי בימינו בטלה חזקת הנאמנות של הטוען "ישראל אני". ברם, אם נלך על פי היסוד של התוספות והרא"ש, שהחזקה בנויה על דין רוב, מה שאמרנו הרגע לא פשוט כל כך. הרי לפי מה שלמדנו התוספות מדברים על רוב הבאים לפנינו. למעשה גם היום רוב הבאים לפנינו בסופו של דבר הם אכן יהודים על פי ההלכה. מצד שני, לא תמיד ולא בכל מקום המציאות היא שבאמת רוב הבאים לפנינו הם אכן יהודים שנולדו לאם יהודייה, במיוחד כשאנו מדברים על חוץ לארץ. אם נוסיף על כך את המכה של היהדות בימינו – ריבוי נישואי תערובת, וגם העובדה שהגדרת מיהו יהודי הולכת ומשתנה, יש לעיין בכל מקרה לגופו ולהיות מודע לשינויי הדין והיחס לחזקות בהתאם לזמן, המקום והנסיבות. הרי פשוט הדבר, כיוון שדין "רוב" אינו גזרת הכתוב ולא הלכה למשה מסיני, אלא חזקה המבוססת על המציאות, ככל שאחוז הלא יהודים על פי ההלכה בתוך החברה היהודית עולה, עלינו לבחון מחדש את ה"רוב" ולפעול בהתאם.

נוסף על דין "רוב" של התוספות והרא"ש, ביארנו שיש יסוד אחר לחזקת הנאמנות של הטוען "ישראל אני", והוא בנוי על הדין "מילתא דעביד לאגלווי לא משקרי אינשי", כפי שהעלו הריטב"א והנימוקי יוסף. כעת עלינו לבחון גם את היסוד הזה מול המציאות הקיימת. כאן יש מקום להעיר הערה חשובה מאוד. לאור המניעים הכלכליים של קבלת מעמד ואזרחות במדינת ישראל, התפתחה בתחילת שנות ה-90 במדינות ברית המועצות לשעבר תעשיית זיופי מסמכי יהדות וגם התרבו מקרים של ניסיונות של הנוכרים להציג את עצמם כיהודים. ככל שתעשיית הזיופים הלכה והשתכללה, הלכה ונחלשה הסברה "מילתא דעביד לאיגלווי לא משקרי אינשי". שינוי ביחס לחזקה בעקבות הרמאים אינו חדש. גישה כזאת אנו מוצאים כבר בדברי חז"ל במשנה במסכת ראש השנה העוסקת בכשרותם של העדים לקידוש החודש. המשנה שם מלמדת שבתחילה היו מקבלים עדות מכל אדם, אבל כשנודע שהצדוקים

והבייתוסיים התכוונו לקלקל ולהעיד, בחזקת עדים כשרים, עדות שקר, התקינו חכמים שלא יקבלו עדות מאיש חוץ מאלה שמכירים אותם.

נעיר עוד, כפי שהזכרנו בקצרה בתחילת דיוננו על יסודות חזקת כשרות, הסברה שב"מילתא דעביד לאגלוויי" אנשים אינם משקרים קיימת רק במקום שהיא בוודאי תתגלה או שניתן לברר את הדבר בנקל יחסית. אף שהיום יש אינטרנט ויש נגישות לארכיונים במדינות שונות ובכלל מידע נהפך לדבר די נגיש, עדיין הדבר דורש מאמץ לא מבוטל ולא תמיד בר ביצוע, כשנוסף על כך, לא ניתן לברר ללא עילה משפטית מספקת והיתר מרשויות לערוך בירור שכזה. זה רובד נוסף המחליש את הסברה של הריטב"א והנמוקי יוסף. יתר על כן, לצערנו הרב, כפי שהוכיחה המציאות היו מקרים רבים של רמאויות וניסיונות לרמות, מה שאומר שאנשים משקרים גם אם הדבר עלול להתגלות.

לסיום החלק הזה נעיר עוד הערה חשובה. תוך כדי הצגת המציאות שבה אנו חיים, בשולי הדברים התברר שגם ליסוד של הנאמנות, העומד על החזקה שגוי לא ירצה להציג את עצמו כיהודי, כפי שהבאנו מתוך פסקי הדין הרבניים בתחילת דיוננו, כבר לא נשאר מקום – יש לא מעט לא יהודים שבאים ומציגים את עצמם כיהודים מסיבות כאלה ואחרות, והורעה גם החזקה הזאת.

לפני שנעבור לסיכום ולמסקנות מעשיות בחקירה שערכנו, חובה עלינו להדגיש ולומר: רוב הבאים והטוענים ליהדותם הם באמת יהודים כשרים וטובים, אלא שבנסיבות של טובות הנאה שונות מהצגה עצמית כיהודים מצטרפים אליהם גם אנשים שאינם מדייקים בדבריהם, בלשון המעטה. כמובן יש גם אלה שאינם מודעים לגדרי ההלכה ומאמינים באמונה שלמה שהם יהודים, כשלמעשה המצב הוא אחר. המציאות המורכבת הזאת מחייבת אותנו בהיותנו ניגשים להבחין בין היהודים לבין מי שאינם, להיות גם חכמים וגם עדינים. ועוד, בל נשכח שאכן רבים מאחינו בני ישראל באמת איבדו מסמכים המוכיחים את יהדותם בין אם אותם המסמכים הושמדו בימי השואה בין אם נלקחו בידי השלטונות למי שעלה עד שנת 1990. על כן נשוב ונדגיש – הכול לפי הזמן, המקום והעניין בהרבה חכמה, פיקחות ועדינות.

י. סיכום ומסקנות מעשיות

פתחנו את חקירתנו בטענה ששאלת בירור היהדות רחבה הרבה מעבר לשאלת היוחסין לטובת הנישואין, והיא נוגעת לכל גבאי או רב בית כנסת, כשהוא נדרש לשאלה זו סביב צירוף אדם חדש ולא מוכר למניין או בהתלבטותו אם להעלותו לתורה, במיוחד כשמדובר בקהילה בחו"ל או כאשר המצטרף הלא מוכר שייך

לאוכלוסיות שבאו ממדינות שלא שמרו בהן מסורת יהודית כראוי והתרבו נישואי תערובת. לכן, בדברי הסיכום הקצרים שלנו ובמסקנות שנציין, נתייחס גם לנקודות אלו, ולא נישאר רק בשאלת בירור יהדות לצורך נישואין.

לאחר הדיון הנרחב, התמונה שהתקבלה היא שבכל הקשור לשאלת בירור היהדות לטובת הנישואין, גם אם נדחה, כפי שעשינו, את הדעות המחמירות והדורשות הבאת ראיות לטענת היהדות, המציאות שאנו חיים בה מחייבת אותנו לערוך בירור מקיף ומעמיק. החזקות שהיו הוחלשו וכבר אינן מתאימות למציאות שבה אנו חיים. בין הגורמים להחלשת החזקות הם השינויים שחלו במקומות רבים בעולם בהגדרות מיהו יהודי, וכתוצאה מכך אי התאמה בין ההגדרה העצמית של הטוענים לבין הגדרות ההלכתיות. עוד גורם להחלשת החזקות והסברות הוא ריבוי מקרי הרמאות, כשהמתחזים ליהודים כבר אינם חוששים שהאמת עלולה להתגלות. נוסף על כך, בעיקר בחו"ל, בקהילות רבות ישנה תופעה שמגיעים אנשים שחושבים או מרגישים שהם יהודים או אפילו אלה שעברו גיורים שיש בהם בעיות הלכתיות, ומצהירים שהם יהודים. אלו הסיבות המביאות אותנו למסקנה מעשית שאין מנוס מלהניח בצד את כל החזקות והסברות שלמדנו יחד עם המנהג הפשוט שהיה בימי הראשונים והאחרונים, וטרם שנעמיד חופה לטוען ליהדותו, נערוך בירור לטענתו ונדרוש ממנו להביא ראיות לדבריו. מובן, שהבודק חייב להיות מומחה גדול במסמכים ובכל דבר הנדרש באותו המקרה.

הדבר הראשוני והפשוט, כפי שלמדנו, הוא לבקש תעודות שאנו יודעים בוודאות שאפשר לסמוך עליהן, כגון, אם מדובר בעולים מחבר העמים לדוגמה, תעודות לידה, תעודות נישואין ומסמכים אחרים המהווים ראיות לדברי הטוען ליהדותו. כמובן, המסמכים חייבים להיות מקוריים ולא משוחזרים (אם המסמך משוחזר צריך להיות הסבר הגיוני והוכחות לכך), התאריכים של הנפקה הגיוניים וסבירים בהתאם לנסיבות המסמך, הדיו אחיד, אין מחיקות ותיקונים וכד'. יש לזכור, כפי שלמדנו, שהתחמקות מהבאת המסמכים הנ"ל מהווה ריעותא נוספת לחזקה. אך אם לצד אי הבאת מסמכים הנדרשים בא הסבר הגיוני לכך – שואה, עזיבת ברית המועצות לפני 1990 וכד' – יש להמשיך לחקור גם בלעדיהם, כאשר במצב הזה אין כל ריעותא בטענה "ישראל אני" וחזקת "כל המשפחות בחזקת כשרות" עדיין נמצאת במגרש, גם אם חלשה. אנחנו יכולים להמשיך להרחיב בנושא הבדיקות הדרושות, אך כדי להקיף באמת ובצורה נכונה את הנקודה הזאת, נצטרך לכתוב מאמר נוסף. לכן, רק נאמר לסיכום: החכם עיניו בראשו ויעשה את הבירור בהתאם לנסיבות, כאשר מה שהבאנו במאמר הזה יכול להיות לו לעזר.

באשר לשאלת הצירוף למניין, העלאה לתורה, חגיגת בר מצווה ושאר דברים קהילתיים, כאן אין לנו לא מעלה ביוחסין ולא ההבנות המחמירות של הרמ"ה והבית שמואל, ואפילו לא תקנות מדינת ליטא. לכאורה, מוטל עלינו להאמין לטענתו של כל הטוען "ישראל אני" ולהכניסו כיהודי לכל דבר ועניין במעגלי הקהילה. כך היא המסקנה הפשוטה מכל המקורות והדברים שראינו בחקירתנו. הדברים, לכאורה, נכונים גם כשיש לטוען ליהדותו טובת הנאה מכך שיקבלו אותו כיהודי, כפי שראינו בסוגיות בפסחים ויבמות.

ברם, אם נשוב לסברתו של הרב משה פיינשטיין, הכותב שכל מה שאמרנו נכון כיוון שלמעשה הגוי לא ירצה להציג את עצמו כיהודי, לאור המציאות של היום – גויים אינם חוששים להציג את עצמם כיהודים – נצטרך לחרוג מהמנהג הפשוט של נאמנות הטוען "ישראל אני" ולא לקבל את טענת הטוען ליהדותו בלא כל ראיה, גם בשאלות קהילתיות. אין הכוונה שכולם רמאים ורוצים להתחזות ולכן עלינו לחשוד בכל אחד ואחד. רוב הבאים לפנינו ורוצים להשתתף בחיי הקהילה או לערוך לבנם ברית מילה או בר מצווה, לעלות לתורה או לומר קדיש, הם יהודים טובים וכשרים. אך כיוון שיש החושבים לטעותם שהם יהודים, כאשר יהדותם באה רק מצד האב או שהם עברו גיור לא על פי דרישות ההלכה, ונוסף עליהם, לצערנו, יש, אמנם מעטים אבל יש, שמתחזים ליהודים, נצטרך בכל זאת לבקש מהטוען "ישראל אני" להביא ראיה לדבריו ולא נסמוך רק על אמירתו גרידא. אמנם, אסייג ואומר, אם כל הדברים מסביב מעידים שהעומד לפנינו יהודי וכל שכן אם הוא בעצמו מציע לבדוק את מסמכיו, בהתבסס על החזקות ניתן להסתפק בדבריו בלבד. במקרים אחרים, כשאינן לנו עדויות נסיבתיות והטוען ליהדותו רק טוען שהוא יהודי בלי שראינו הוכחה כלשהי לדבריו, כאמור, נידרש לבירור.

ברם, היות שבשאלות הקשורות לקהילה אין לנו לא מעלת יחסין, ולא החמרות של הפוסקים המחמירים, שדרשו ראיה רק בקשר לנישואין, וגם מעיקר הדין יש הרבה מקום לסמוך על הדין היסודי של נאמנות, ניתן להסתפק בבדיקה מינורית הרבה יותר מזו שתיארנו בקשר לבירור היהדות לצורך נישואין. ראשית, נעשה בבדיקה רק לאדם שאין לנו כל היכרות עם משפחתו. שנית, עלינו לערוך שיחה פתוחה עם האדם כשבעדינות ובחכמה נברר את יהדותו וגם על סמך מה שהוא מעיד על עצמו. במידת הצורך נבקש ממנו מסמכים פשוטים ביותר שלרוב מצויים ביד כל אדם, כגון תעודת לידה מקורית, אם מדובר בעולה מחבר העמים, או כתובה של ההורים, במידה והאדם בא ממקום שבו נערכים נישואים כדת משה וישראל. צריך להבין שבכל הקשור לענייני הקהילה גם הבדיקה הזאת היא כבר די חמרה והצורך

בה הוא רק כדי למנוע טעות. לכן יש להשתמש בה רק כשיש חשד סביר לכך. אם נראה שהאדם אינו יכול להציג את המסמך המבוקש, אם יספק לנו הסבר הגיוני לכך, נוכל לשוב ולהסתמך על החזקות כדי לקבלו לקהילה כיהודי לכל דבר ועניין. המקרים והמציאות יכולים להיות שונים ומורכבים, לכן נסיים בהדרכה המעשית החשובה ביותר – הכול לפי המקום, הזמן, הנסיבות והעניין.